

KISHI NOMLARI JAMIYAT HAYOTIDAGI O'ZGARISHLARNI AKS ETTIRUVCHI KO'ZGU SIFATIDA

To'laganova Nargiza Baxtiyor qizi

O'zbekiston Davlat Jahon tillari universiteti 2-bosqich magistranti

Nargizatolaganova9@gmail.com

ANNOTATSIYA (АННОТАЦИЯ)

Ushbu maqola antroponimlar (shaxsiy ismlar) ijtimoiy, madaniy va tarixiy o'zgarishlarni aks ettiruvchi muhim madaniy belgilar ekanligini ta'kidlaydi. Muallif diniy, siyosiy, iqtisodiy va lingvistik omillar antroponimlarga qanday ta'sir ko'rsatganini batafsil tahlil qiladi. Misollar orqali arab ismlarining Markaziy Osiyoda islomlashuv jarayonida keng tarqalishi, Sovet davrida mafkuraviy nomlarning paydo bo'lishi va mustaqillikdan so'ng an'anaviy o'zbek ismlarining tiklanishi ko'rsatiladi.

Maqola, shuningdek, ingliz va o'zbek antroponimlarining evolyutsiyasini qiyosiy o'rganib, globallashtirish, migratsiya va ommaviy madaniyatning ismlardagi zamonaviy tendensiyalarni qanday shakllantirganini ko'rsatadi. O'zbek nomlarining urbanizatsiya ta'sirida soddalashtirilishi, rus elementlari bilan uyg'unlashuvi va ingliz nomlaridagi qisqalik va fonetik modernizatsiya asosiy tahlil mavzularidan biri bo'lgan.

Lingvistik va stilistik o'zgarishlar fonetik uyg'unlik, ijodiy nomlash va global ta'sirlarni aks ettiradi. Muallif antroponimlarning tarixiy, ijtimoiy va madaniy muhitga bog'liqligini namoyish etib, nomlash amaliyotining evolyutsiyasi ijtimoiy o'zgarishlarning muhim ko'rsatkichi ekanini asoslaydi.

Kalit so'zlar: antroponimlar, diniy o'zgarishlar, madaniy assimilyatsiya, siyosiy ta'sir, mafkuraviy omillar, sovet davri ismlari, globallashtirish, lingvistik evolyutsiya milliy o'ziga xoslik, migratsiya va gibril ismlar, fonetik modernizatsiya, urbanizatsiya

Antroponimlar yoki shaxsiy ismlar ijtimoiy o'zgarishlarni aks ettiruvchi madaniy belgilar bo'lib xizmat qiladi. Ular turg'un emas, aksincha, ular tarixiy, siyosiy, iqtisodiy, diniy va madaniy o'zgarishlarga javoban o'zgarib, rivojlanib boradi. Quyida antroponimlar asosiy ta'sir etuvchi omillar asosida ijtimoiy o'zgarishlarni qanday aks ettirishini tahlil qildik:

1. Diniy va madaniy o'zgarishlar

Yangi diniy tizimlarning qabul qilinishi ko'pincha nomlash konvensiyalarining o'zgarishiga olib keladi. Masalan, islomlashtirish: arab istilosidan keyin Markaziy Osiyoga Arabcha ismlarning (masalan, Muhammad, Fotima) kiritilishi. Xristianlashtirish oqibatida esa o'rta asrlarda Angliyada, Dikkattelred kabi Anglo-sakson ismlari Jon va Mary kabi Injilda keltirilgan va avliyolar ismlari bilan

almashtirildi. Ismlar diniy o'ziga xoslik vositasiga aylanadi, bu ma'lum bir e'tiqodga bog'liqligini bildiradi.

Shuningdek, madaniy assimilyatsiya, ya'ni, boshqa madaniyatlar bilan aloqa o'zaro nikoh, mustamlaka yoki migratsiya orqali nomlash amaliyotiga ta'sir qiladi. Islom oltin davrida fors yoki arab elementlarini o'z ichiga olgan o'zbek ismlarining paydo bo'lishi buning yaqqol dalilidir.

Antroponimlarga diniy va madaniy siljishlar chuqur ta'sir ko'rsatdi. N. A. Baskakov islomlashtirishning O'rta Osiyo nomlariga ta'sirini o'rganib, arablar istilosidan keyin islomgacha bo'lgan turkiy ismlarning Arabcha nomlarga almashtirilishini ta'kidladi. Muhammad, Ali va Oysha kabi ismlar hukmron bo'lib, ma'naviy va Qur'on ahamiyatini aks ettirdi. Bu nomlar taqvdorlik va axloqiy qadriyatlarni o'zida mujassam etgan, asta-sekin animistik va shamanistik an'analarni surib chiqargan¹. Baskakovning ta'kidlashicha, Islomning tarqalishi "Arab antroponimlarining diniy va axloqiy fazilatlarini aks ettiruvchi turkiy til doirasiga sezilarli darajada qo'shilishiga olib keldi."²

Baskakov islomiy va forscha nomlash tizimlarining turkiy tillarga, xususan, o'zbeklar orasida integratsiyalashuvini tahlil qildi. U ijtimoiy o'zgarishlar ta'sirida nomlashning uch bosqichini ajratdi:

- ✓ Islomgacha bo'lgan davr: tabiat va animistik e'tiqodlarni aks ettiruvchi ismlar (Bo'ri, Tulpor).
- ✓ Islom davri: Abdulloh va Gulnora kabi arab va fors ismlarining qabul qilinishi.
- ✓ Sovet davri: dunyoviy va mafkuraviy nomlarning kiritilishi (Leninbek, Oktyabrina).

Baskakov nomlash Sovet davrida diniy nomlarning keskin pasayishini ko'rsatib berish orqali nomlash tendensiyalari mafkuraviy o'zgarishlarni qanday aks ettirishini namoyish etdi³.

Ingliz tilida Devid Kristal xristianlashtirish Anglo-sakson nomlarini qanday o'zgartirganini tahlil qildi. Rimlarning Angliyadagi missiyasidan so'ng, Æthelred ka va Beovulf kabi ismlar Yuhanno, Meri va Yelizaveta kabi Bibliyadagi ismlar bilan almashtirildi⁴. Ushbu siljish xristian Yevropasi bilan uyg'unlikni timsoli bo'lib xizmat qildi va ismlar ko'pincha avliyolarni yoki xristian taqvimidagi voqealarni sharaflash uchun tanlangan. Islohotlar kabi diniy g'alayonlar Protestant ideallarini o'z ichiga olgan nomlarni yanada tarqalishiga olib keldi.

¹ Баскаков, Н.А. Антропонимика тюркских народов. Москва: Наука, 1970, pp. 105–110

² Баскаков, Н.А. Антропонимика тюркских народов. Москва: Наука, 1970, pp. 112–115.

³ Баскаков, Н.А. Антропонимика тюркских народов. Москва: Наука, 1970, pp. 98–120.

⁴ Crystal, David. *The Cambridge Encyclopedia of the English Language*. Cambridge: CUP, 1995, pp. 90–95.

Siyosiy va mafkuraviy ta'sirlar

Antroponimlar ko'pincha siyosiy va mafkuraviy o'zgarishlarni aks ettiradi. O. A. Leonovich Sovet davrining Oktyabrini va Stalinbek kabi g'oyaviy nomlarning o'zbek ismlariga ta'sirini o'rgangan⁵. Ushbu nomlar asosiy voqealarni (masalan, oktyabr inqilobi) yoki rahbarlarni eslab, shaxsiy identifikatsiyani sotsialistik qadriyatlarga moslashtirdi. Sovet rejimining dunyoviyashtirish siyosatini aks ettiruvchi diniy va an'anaviy nomlar ommalashdi. Leonovichning ta'kidlashicha, “sovet davridagi nomlash konvensiyalari davlatning mafkuraviy ustuvor yo'nalishlarini aks ettirgan, dunyoviy va inqilobiy qadriyatlarni diniy yoki an'anaviy qadriyatlardan ustun qo'ygan.”⁶

Yana bir olim Nikonov ham antroponimlarda sovet davri mafkurasining aks etishiga e'tibor qaratgan. Sovet nomlash amaliyotida antroponimlar ko'pincha an'anaviy nomlash tizimlari hisobiga siyosiy rahbarlar va yutuqlarni nishonlaydigan “targ'ibot vositalari” ga aylandi. Nikonov shunday yozadi: "Sovet rejimi diniy va aristokratik nomlarni dunyoviy nomlar bilan almashtirib, mafkuraviy nazoratni ta'minlash uchun ismlardan foydalangan."⁷

Xuddi shunday, Devid Kristal jahon urushlari paytida inglizcha ismlarni o'rganib chiqdi va Viktoriya va Hope kabi vatanparvarlik nomlarining ko'payganini ta'kidladi⁸. Bu nomlar milliy chidamlilik va optimizmni timsoli bo'ldi. Urushdan keyin halok bo'lgan askarlarni sharaflash yoki tinchlik harakatlarini xotirlash nomlari mashhur bo'ldi.

Iqtisodiy va texnologik o'zgarishlar

Sanoat inqilobi inglizcha nomlash amaliyotini chuqur shakllantirdi. Sanoat inqilobi davrida ingliz familiyalari kasblarning identifikatoriga aylandi, bu esa mehnatga ixtisoslashish tomon ijtimoiy siljishlarni aks ettirdi. Kristalning ta'kidlashicha, " Smit, Karpenter va Miller kabi familiyalar keng tarqaldi va bu kasblarning ijtimoiy o'ziga xoslikdagi ahamiyatini anglatadi."⁹ Ushbu kasb nomlari ko'pincha familiyalarga aylanib, avlodlar davomida o'ziga xoslik belgisi bo'lib xizmat qildi.

Globalashuv avj olishi ingliz tilida so'zlashuvchi mamlakatlarda nom amaliyotini diversifikatsiya qildi. Xenks ingliz nomlash tizimlarining evolyutsiyasini o'rganib, global migratsiya va ommaviy axborot vositalarining ta'sirini ta'kidladi.

U inglizcha nomlarni quyidagilarga ajratdi:

- An'anaviy ismlar: Injil yoki Qirollik tarixiga asoslangan ismlar (Jon, Yelizaveta).

⁵ Леонович, О.А. *Антропонимия и национальная идентичность*. Санкт-Петербург: СПбГУ, 1998, pp. 100–110.

⁶ Леонович, О.А. *Антропонимия и национальная идентичность*. Санкт-Петербург: СПбГУ, 1998, pp. 98–104.

⁷ Никонов, В.А. *Имя и общество*. Москва: Наука, 1974, pp. 101–105.

⁸ Crystal, David. *The Cambridge Encyclopedia of the English Language*. Cambridge: CUP, 1995, pp. 180–185.

⁹ Crystal, 1995, pp. 150–155.

- Zamonaviy ismlar: pop madaniyati va globallashuv ta'sirida bo'lgan ismlar (Arya, Kay).

Xenks yozadi: "global migratsiya va ommaviy axborot vositalarining ta'siri Yevropa bo'lmagan madaniyatlarning elementlarini o'z ichiga olgan inglizcha nomlash amaliyotini o'zgartirdi."¹⁰

O'zbekistonda Baskakov urbanizatsiya Abdurahmonni Rahmonga qisqartirish kabi an'anaviy nomlarning soddalashishiga olib kelganini kuzatdi. Ushbu o'zgarishlar byurokratik samaradorlik va zamonaviy aloqa ehtiyojlarini aks ettirdi¹¹. Qishloq an'analaridan shahar nomlash konvensiyalariga o'tish iqtisodiy va ijtimoiy moslashuvni aks ettirdi.

Ijtimoiy harakatlar va o'ziga xoslik

Antroponimlar ko'pincha ijtimoiy harakatlarning ifodasi bo'lib xizmat qiladi. Devid Kristal ingliz tilida Teylor, Iordaniya va Morgan kabi jinnga bog'liq bo'lmagan nomlarning ko'payishini o'rganib chiqdi. Kristalning ta'kidlashicha, "gender-neytral nomlarning paydo bo'lishi inklyuzivlik va tenglikka nisbatan kengroq ijtimoiy tendensiyalarni aks ettiradi."¹². Ushbu nomlar gender tengligi va inklyuzivlikka nisbatan rivojlanayotgan munosabatlarni aks ettiradi, moslashuvchanlikni ta'minlaydi va an'anaviy gender xilma-xilliklarini buzadi.

O. A. Leonovich O'zbekistonda Temur va Ulug'bek kabi an'anaviy nomlar qayta tiklangan mustaqillikdan keyingi davrni tahlil qildi. Leonovichning ta'kidlashicha, "1991 yildan keyin an'anaviy o'zbek ismlarining tiklanishi madaniy uyg'onish va sovet davridagi ta'sirlardan voz kechishni anglatadi."¹³ Ushbu siljish madaniy g'urur va milliy o'ziga xoslikni tiklash ramzi bo'lgan Sovet tomonidan qo'yilgan ismlarni ataylab muomaladan chiqarib yubordi. Bu nomlar O'zbekiston merosi va tarixiy shaxslarini aks ettiradi.

Tarixiy Voqealar

Tarixiy voqealar antroponimlarda chuqur izlar qoldiradi. Baskakov va Chursina arab istilolarining Markaziy Osiyo ismlariga ta'sirini hujjatlashtirib, Islom ta'limotiga bog'langan arabcha nomlarni kiritdilar. Bo'ri kabi islomgacha bo'lgan turkiy ismlar Hasan va Fotima kabi islomiy ismlar bilan almashtirildi¹⁴.

Bundan tashqari, mojarolar tufayli migratsiya o'zbek va xorijiy elementlarni birlashtirgan gibrid nomlarni kiritdi, masalan Danielbek. Leonovichning

¹⁰ Hanks, Patrick. *The Oxford Dictionary of First Names*. Oxford: OUP, 2006, pp. 87–94.

¹¹ Баскаков, Н.А. Антропонимика тюркских народов. Москва: Наука, 1970, pp. 125–130.

¹² Crystal, David. *The Cambridge Encyclopedia of the English Language*. Cambridge: CUP, 1995, pp. 200–205.

¹³ Леонович, О. А., Антропонимия и национальная идентичность. Санкт-Петербург: СПбГУ, 1998, pp. 104–110.

¹⁴ Баскаков, Н.А. Антропонимика тюркских народов. Москва: Наука, 1970, pp. 95–110.

Чурсина, И.С. *Историческая антропонимика*. Москва: Наука, 1982, pp. 60–80.

ta'kidlashicha, " gibrud nomlash amaliyoti inqiroz davrida an'anaviy o'ziga xoslik va tashqi omillarning o'zaro ta'sirini aks ettiradi."¹⁵

Ingliz tilida Devid Kristal mustamlaka ekspansiyalari Viktoriya va Jorj kabi imperatorlik kuchiga bog'langan nomlarni kiritib, ism qo'yish amaliyotiga ta'sir qilganini ta'kidladi. Uning fikricha, " Jahon urushlarining inglizcha nomlash konvensiyalariga ta'siri tarixiy voqealar va shaxsiy o'ziga xoslik o'rtasidagi chuqur bog'liqlikni ko'rsatadi."¹⁶ Ushbu nomlar Britaniya imperiyasiga sodiqlikni anglatdi, ammo mustamlakachilikdan keyingi qarshilik madaniy melioratsiyani aks ettiruvchi sobiq koloniyalarda mahalliy nomlarning qayta tiklanishiga guvoh bo'ldi.

Antroponimlardagi lingvistik va stilistik o'zgarishlar

Antroponimlar ijtimoiy imtiyozlar, madaniy estetika va til me'yorlaridagi o'zgarishlarni aks ettiruvchi doimiy lingvistik va stilistik evolyutsiyaga bo'ysunadi. Ushbu o'zgarishlar ko'pincha nomlarni soddalashtirish, modernizatsiya qilish yoki zamonaviy aloqa amaliyotiga moslashtirishga qaratilgan.

N. A. Baskakov va V. G. Bondaletovlar, ayniqsa, 20-asr davomida o'zbek ismlarining soddalashtirilishiga alohida e'tibor qaratdilar¹⁷. Urbanizatsiya va modernizatsiya murakkab an'anaviy nomlarning qisqartmasi kabi o'zgarishlarga olib keldi. Masalan, Abdurahmon kabi ismlar Rahmonga, Abdulqodir esa Qodirga qisqartirildi. Ushbu moslashuvlar shahar turmush tarziga mos keladigan byurokratik va ijtimoiy kontekstlarda amaliylik zarurati bilan bog'liq edi.

Bundan tashqari, Sovet lingvistik siyosati yozuvlar bo'yicha izchillik uchun nomlarni standartlashtirishni rag'batlantirdi. Ushbu jarayon ko'pincha ko'p komponentli nomlarni qisqartirish va arxaik qo'shimchalar yoki sharaflarni yo'q qilishni o'z ichiga oladi, natijada yanada zamonaviy va qulay nomlash tizimi paydo bo'ladi. O'zgarishlar, shuningdek, fonetik jihatdan sodda ismlarni qabul qilishni ham o'z ichiga oldi, ularni talaffuz qilish va yozish osonroq edi, ayniqsa ko'p tilli kontekstlarda.

Ingliz tilida lingvistik siljishlar ko'pincha madaniy tendensiyalar va globallashtirish bilan bog'liq. Devid Kristal qisqaroq, fonetik jihatdan jozibali ismlarga moyillik ortib borayotganini ta'kidlagan¹⁸. Jek, Liam, Ava va Mia kabi ismlar soddaligi va madaniyatlararo moslashuvchanligi tufayli 20-asr oxiri va 21-asr boshlarida mashhurlikka erishdi.

Bundan tashqari, Patrik Hanks imlo o'zgarishlar haqida uslubiy preferensiyalar ta'sirini qayd qilgan. Misol uchun, Ketrina kabi an'anaviy ismlar Ketrin yoki Ketiga

¹⁵ Леонович, О.А., 1998, pp. 110–115.

¹⁶ Crystal, 1995, pp. 180–185.

¹⁷ Баскаков, Н.А. Антропонимика тюркских народов. Москва: Наука, 1970, pp. 120–130.

Бондалетов, В.Г. Социальная природа имен. Москва: Высшая школа, 1983, pp. 95–100.

¹⁸ Crystal, David. The Cambridge Encyclopedia of the English Language. Cambridge: CUP, 1995, pp. 200–205.

aylandi¹⁹. Ushbu tendensiya nomlash amaliyotida individualizatsiya va ijodkorlikni aks ettiradi, bu ota-onalarga an'anaviy ildizlarni saqlab qolgan holda ismlarni shaxsiy ahamiyatga ega bo'lishiga imkon beradi.

Lingvistik o'zgarishlarga o'zbek va ingliz antroponimlarida boshqa tillardan o'zlashtirish va gibridlik ham kiradi.

Sovet davrida rus elementlarining birlashishi o'zbek va rus til xususiyatlarini birlashtirgan gibrid nomlarni olib kirdi (masalan, Anvarovich, Rustamovna). Bu ma'muriy va madaniy ehtiyojlarga lingvistik moslashuvchanlikni aks ettiradi.

Ingliz tilida esa boshqa tillardan o'zlashtirish antroponimlarining muhim tendensiyasidir. Sofiya (ispan/italyan kelib chiqishi), Aliya (arabcha kelib chiqishi) va Etan (ibroniycha kelib chiqishi) kabi ismlar zamonaviy nomlash konvensiyalarini shakllantiradigan global ta'sirlarni namoyish etadi.

Fonetik modernizatsiya-bu nomlash amaliyotidagi yana bir muhim stilistik siljish. O'zbek tilida bu ismlarni zamonaviy fonologik naqshlarga moslashtirish, silliq va uyg'un tovushlarni ta'kidlashni o'z ichiga oladi. Masalan, qattiq undoshli an'anaviy ismlar estetik sabablarga ko'ra o'zgartirilishi mumkin (Otabeg o'rniga Otabek).

Ingliz tilida, ota-onalar jarangdor bo'lgani uchun, tobora yumshoq, unli-dominant ismlarni ustun ko'radilar (Ella, Leo, Aria).

Antroponimlarning uslubiy o'zgarishlarida zamonaviy media va texnologiyalar hal qiluvchi rol o'ynaydi. Patrik Xenks va Devid Kristal adabiyot, filmlar va onlayn platformalardagi nomlar nomlash tendensiyalariga qanday ta'sir qilishini aniqlagan²⁰. Ingliz tilidagi Arya (Taxtlar o'yinidan) yoki Luna (Garri Potterdan) kabi ismlar mashhur madaniyatning zamonaviy nomlash amaliyotiga ta'sirini aks ettiradi.

O'zbek tilida esa global media, ayniqsa, shahar aholisi orasida turli madaniyatlarni uyg'unlashtirgan Alina yoki Diana kabi noan'anaviy nomlarni paydo qildi.

ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. Crystal, David. (1995). *The Cambridge Encyclopedia of the English Language*. Cambridge: CUP, pp. 90–95.
2. Hanks, Patrick. (2006) *The Oxford Dictionary of First Names*. Oxford: OUP, pp. 87–94.
3. Баскаков, Н.А. (1970). Антропонимика тюркских народов. Москва: Наука, pp. 105–115.
4. Бондалетов, В.Г. (1983). Социальная природа имен. Москва: Высшая школа, pp.95–100.
5. Леонович, О. А. (1998). Антропонимия и национальная идентичность. Санкт-Петербург: СПбГУ, с.104–110.
6. Никонов, В.А. (1974). Имя и общество. Москва: Наука, с.101–105.

¹⁹ Hanks, Patrick. *The Oxford Dictionary of First Names*. Oxford: OUP, 2006, pp. 112–118.

²⁰ Hanks, Patrick. *The Oxford Dictionary of First Names*. Oxford: OUP, 2006, pp. 118–122.

Crystal, David. *The Cambridge Encyclopedia of the English Language*. Cambridge: CUP, 1995, pp. 210–215.